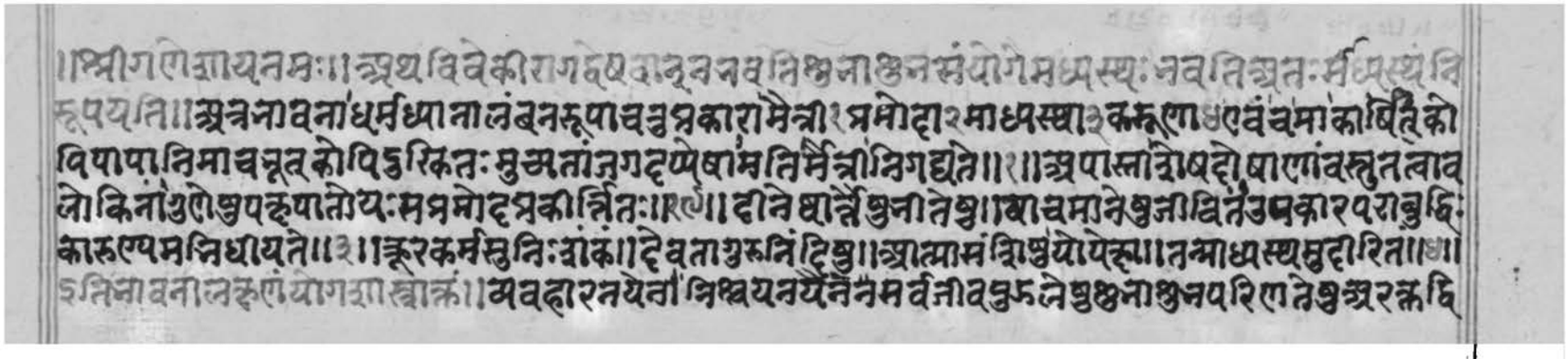

ष्टतारूपापरणतिः मध्यस्थभावनामाहिनेदतः वस्तुतस्तत्रइमेमध्यमाअनुपयुक्तस्यमाध्यमाधनरूपस्यभावमाध्यस्थ्य
मुनेमध्यस्थपरणतिः।।अद्यनयेवस्तुन्येइमेमध्यमाअंसनयत्रयेनावमध्यमामाधनकालेसाधनारूपावीतरागस्यसवि
मजावयुक्तलमयूहेनरागः वद्वेषः एषांमिश्ररूपाउत्सर्गविंयूतरूपामध्यमाःमाप्तनमतेःस्थीयतांइति।।नोउत्तमाःबाल
चापलंबालस्याज्ञस्यैकांतज्ञानरक्तस्यचापलंवस्तुस्वरूपानपेक्षिवचनरूपंचापलंसमस्तांमुमतांकैःकुतर्कःकुयुक्तयःते
एवकर्कशोउपलालेषांरूपंस्तेतदाकिंकर्तव्यमित्याहमध्यस्थेनरागद्वेषाभावेनअंतरात्मनासाधकात्मनासाधकत्वेनअनु

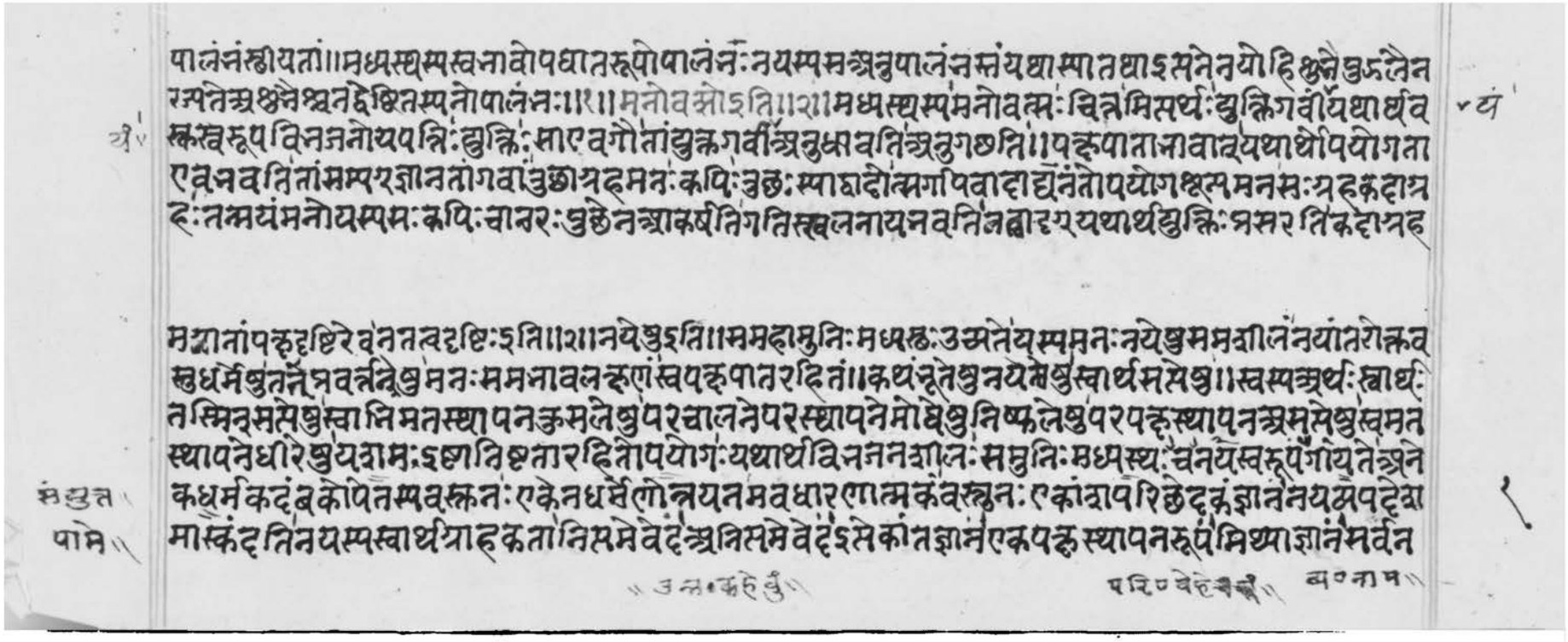

पालनंस्थीयतां॥मध्यस्थस्यस्वनावोपधातरूपोपालनंनयस्यमध्यनुपालनंनयथास्यातथाऽसनेनयोहिश्रुतेनुऽनेन
रभतेऽश्रुतेश्चनहेष्टितस्यनोपालनः॥१॥मनोवत्सोऽतिशा॥२॥मध्यस्थस्यमनोवत्सः चित्रमिसर्थः मुक्तिगवीयथार्थव
स्तुरूपविज्ञानोपयुक्तिः मुक्तिः साएवगौस्तांमुक्तगवींऽनुधावतिऽनुगछति॥पक्षपातानावाद्यथार्थोपयोगता
एवनवतिंतांमध्यस्थज्ञानतोगवांवृछायहमनः कपिःवृक्षः स्याद्दोत्मगपवादाद्येनतोपयोगश्चस्यमनसः ग्रहकदाग्र
हः तन्मयंमनोयस्यसः कपिःचापरः वृक्षेनऽाकर्षतिगतिस्खलनायनवतिंनद्वारंयथार्थमुक्तिः प्रसरतिकदाग्रह

मज्ञानांपक्षदृष्टिरेवनतत्वदृष्टिःइतिः॥३॥नयेषुइति॥समहामुनिः मध्यस्थः उच्यतेयस्यमनःनयेषुसमज्ञानयांतरोक्त
स्वधर्मेषुतन्नेत्रवर्त्तनेषुमनः ममनावलक्षणंस्वपक्षपातरहितं॥कथंनूतेषुनयेषुस्वार्थमसेषु॥स्वस्यऽर्थः स्वार्थः
तस्मिन्मसेषुस्वानिमतस्थापनक्रमलेषुपरचालनेपरस्थापनेमोघेषुनिष्फलेषुपरपक्षस्थापनऽमुमसेषुस्वमत
स्थापनेधीरेषुयशमः इछानिष्टतारहितोपयोगःयथार्थविज्ञानशीलः समुनिः मध्यस्थः चनयस्वरूपंगोयतेऽने
कधर्मकदंबकोपेतस्यवस्तुनः एकेनधर्मेणोन्नयनमवधारणात्मकंवस्तुनः एकांशपरिछेदकंज्ञानंनयमुपदेश
मास्कंदतिनयस्यस्वार्थग्राहकतांनिसमेवेदंऽनिसमेवेदंऽसेकांतज्ञानंएकपक्षस्थापनरूपंमिथ्याज्ञानंसर्वन

यस्थापनपरंसर्वस्वनावात्मवस्तुस्वरूपमापेक्षंगौणमुख्यत्वेनऽर्पितानर्पितोपयोगंएकांशज्ञानंनयज्ञानंनदेवाम
नयोछेदरूपंइर्नयंमपदेशंलभतेमर्वमापेक्षतयास्वरूपवृत्तिज्ञानंसुनयः॥उक्तंचसंमतौ॥तम्हामछेविनया॥
मिछादिठ्ठीसपक्खपडिबद्धाऽणेणणिस्सियाउणा॥हवंतिसम्मत्तसब्भावा॥१॥तेचनयाः सत्तनेगमः संग्रहःसव
हारःऽउजुसूत्रःशब्दाःसमभिरूढःएवंभूतःएवंएसुचत्वारोऽमनयाःद्रव्यार्थिकनयाः भावनयाःऽतिसूत्राशयः दिवाकरा
स्तुऽाद्यास्त्रयःऽमनयास्तथाःशेषाश्चत्वारःभावनयाः तत्रनिगम्यंतेपरिछिद्यंतेऽनिनिगमाःमानोन्मिकाऽर्थाःतेषु
निगमेषुनवोयोऽध्यवसायोज्ञानांशः सनेगमः सचसामान्येनापिसवहरतिसामान्यबुद्धिहेतुनासामान्यवचनहेतु

नाचऽसंतनेदेशोसत्वरूपेणंसत्तामात्रेण॥सामान्यबुद्धिचेतनाऽशेषवनादिषुसत्वप्रानेकजातिवृक्षेषुवनस्पतिसामा
न्यवनंऽसवबोधःवचनहेतुनाचऽसंऽसादिनावाजावविनागविकलःतद्विशेषणापिबुद्धिवचनहेतुनारूपाऽसं
तसामान्यादसत्वरूपेणसवहरति॥परमाणुनिष्टेनतथासामान्यविशेषेणापिगवादिनासर्वोपिहेतुहसात्मकेन
अवहरति॥यथालोकोअवहरति॥तथातेनसवहर्त्तव्यमितिलोकस्थापदिष्टैःप्रकारैरमस्तैर्मवहरतिसवचनेचवक्ता
तिप्रस्थकनिदर्शनहृयेनविनावितःकाणभुनराद्यांतहेतुरवगंतमःसचऽशंसंकल्पेनेदानहिविधःसवमतऽमतयो

Digitized with financial assistance from the
Government of Maharashtra
on 11 June, 2017

ग्यतानागतसर्वशब्दोपनेदात्अतीतानागतवर्त्तमानतदारोपादिनेदादनेकविधःनामभिर्क्रियतोऽभिर्क्रियतइतिः अं
शोपलंनेभवतीरोपःअसमस्तसमापेक्षःनैगमोसुनयःअनेदेनवस्तुसामान्येनसंग्रहणात्सर्वस्मिन्सर्वसंगृह्यतो
तिसंग्रहः वस्तुमन्नाद्यादकःसंग्रहः यदिभावनानिःसंबद्धमेवभावत्वमनुपगःमतेततःपरिसमाप्तिमात्मस्वरू
पित्वाज्ञोवस्पन्नांतिसमुपनिबंधनघटादिविकल्पमानर्थक्रियंयदिघटादिविकल्पाप्यनवनपवृत्तिनंत्रमेवेसेवं
मतिनावएवतदनर्थांतरत्वात्तत्स्वात्मवत्।।नवानार्थांतरत्वेवासोमलादिवदमत्विकल्पानांरासनविषाणा

दिमत्वंवाघटादिवदनर्थांतरत्वात्एतदुक्तंनभवत्स्मराएवचमर्वनिसेकत्वाकारणमात्रवादाःकालभुरुषस्वभा
वादयश्चेति।।अत्रऽआस्तिकनेदानावानावयोग्यत्वमऽअउपचारऽअएकत्वानेदागोवरनेदादनेकनेदः।।नावनि
श्चयमामामानेदमंगृहीतानांविधिपूर्वकावस्थादिनेदनेविनननंनेदकरणलक्षणंतन्नत्वधर्मभवन्निनित्रज्ञानरू
पःअवहारः।।यदिघटादिनेदश्कसास्वमामामानुबद्धस्यनिरस्तमामामात्रसंबंधस्यस्फूपमाणत्वानुगुणमेवग्रह
णंनस्यात्किंतुमर्वव्यपदेशविशेषानिमंग्यानावएवतेननेनरूपेणानिमंग्यते।।ततोघटादमनरनेदश्कतोमर्वरू
पनेदानावनतानिप्रसंगस्तनश्चघटपटोदिकादिरूपअनिकरनावनमंगउपदेशक्रियोपनोगापवर्गअवस्थादा

नांचानावात्सर्वसंभवहारोछेदःमर्वविशेषाणाकरणेचनिर्त्रिबंधननवनानावात्नावानावएवअविशेषत्वा
नेदत्वानिरूपत्वादितश्चनैवासोनावःखरविषाणादिवत्तत्माद्यवहारोपनिपतितसामान्योपनिबंधनंनुपदाऽ
मंदथवाघटादिअपदिश्यतेतदेवतन्नदात्रैलोक्यविनिन्नरूपंमतनमधिस्थितापरिसक्तात्मसामान्यमहासामा
मप्रनिक्षेपेणसंभवहारमार्गमास्कंदतीति।।एवंविधवस्तुपनिबंधनेवचवर्णाश्रमप्रनिनियतयमनियमंगम्या
गम्यनक्रादिअवस्थाङ्गनकारादेश्चमृदानयनतावद्दनिवकस्थाशाकादिकरणंप्रवृत्तोचेतनकादिदानस्पमा
फलंअवहार्यत्वाच्च।।शेषमवस्तुसोमंदायतादिवदिति।।ऋजुसममक्रुटिलंसूत्रयति।।ऋजुनाऋतमागमोस्येति

सूत्रपातनबधोऋजुसूत्रःयस्मादतीतानागतवक्रपरिमागेनवर्त्तमानपदविमनुधावमनःसंप्रतकालावरुद्धपदार्थ
त्वात्ऋजुसूत्रःएषचनावविषयप्रकारानातानागतविषयवचनपरिछेदप्रवृत्तःसर्वविकल्पानातानिसंप्रमुग्धसं
ग्रहायद्रव्यविशिष्टत्वाद्यवहारस्यायथार्थतांममसानाश्रवणभुरुषगरुडवेगअपदेशवत्।।वर्त्तमानक्षणसमव
स्थितिपरमार्थवस्तुअवस्थापयति।।अत्र तीता नागतासुपगमस्वरविषाणास्तित्वासुपगतात्रिद्यनेदेऽपमृताद्य
ध्वस्तविषयश्चानकस्यचिदपिस्यात्अघटादिलक्षणमृदाद्यतथांतरचाश्चघटादिकालेपिघटादिनैवस्यात्तनचतद

कंमृद्धममथावर्त्तनेकिंनहिश्रमंदेवामत्प्रमथवशात्त्रमथोत्पद्यतेइतिनचपिंडादिःक्रियाकालेकुंभकारव्यप
देशःयदिवामृदपिकुर्वत्रनस्पकर्त्तृत्वमनेपदादिकरणप्रहणोपिप्रमाणात्विज्ञानांतरसंबंधःस्यादेवकुंभकार
स्ततश्चाशेषलोकव्यवहारोपरोधइतः सर्वापरनागविप्लुतः सर्ववस्तुगतोवर्त्तमानकृएवममसोनातीतना
गतंवास्तिवर्त्तमानवादिनोनास्तिकादयःएतद्दर्शनेचचरखादृस्मादिएतावानेवलोकोयंयावानिंद्रियगोचर
:स्मादिासूक्ष्मस्थूलनेदात्परएतिसामान्यविशेषरूपितहयोपश्लिष्टकमदयकादिवर्त्तमानयहृस्मः।।

शाष्टनयतःशाष्टएवासौर्थकृतवस्तुविषयविशेषाप्रसाक्षानेनशाष्टकृतमेवार्थविशेषंमन्येयस्यव
अर्थाधनोःविशेषःस्यान्नशाष्टकृतःस्तेनघटवर्त्तमानकालेघटएवनिर्विशेषःस्यात्कर्मकरणसंप्रदानापा
दानस्वाम्यादिविशेषात्राचुयात्।।ततश्चघटंपश्यतेवमादिःकारककृतोव्यवहारोविद्येतःसमानलिंगादिश्रा
ष्टसमुन्नावितमेवास्तुपेतिचेन्नैतदस्ति।।नहिपुरुषःस्त्रीयदाप्तेनवचनार्थज्ञानिःस्यान्नेदार्थिवचनंश्रुतःस्या
तिताराकस्त्रमित्रलिंगतःनिंबाम्रकदंबवनमित्रिवचनतःसपचतित्रपचसिश्रुपचामिपचावःपचामःइति
पुरुषतःएवमादिसर्वपरस्परविशेषव्याघातादवस्तुपरस्परव्याघातत्वेएवमादिश्रवसुप्रसिद्धंस्यात्।।यथाशिंश

रोज्वलनःतथाविरुद्धविशेषत्वात्तटस्तटमित्यवस्तुरकृतीनातिमितियथायदस्तुतद्विरुद्धविशेषमस्तुपयं
तिसंतोयथाघटःकुंभःतथाचोच्यतेयत्रार्थेवाचंसमनवरतंश्रभिधानंतदएवमयंसमानलिंगसंख्याकुरुषवच
नःशाष्टः।।एतद्दर्शनानुग्रहातेचोच्यतेशाष्टएवनिबंधनमितिः।।ततश्चार्थेशाष्टनयस्त्रिनेदःसां
प्रतसमभिरूढैवंभूतनेदात्।।सांप्रतवर्त्तमाननंनावास्यमेवचस्तात्प्रत्यक्षतिवर्त्तमानकृएवर्त्तिवस्तुविषयोध्यव
सायस्तज्जवःशाष्टस्तांप्रतिस्वार्थकोवासांप्रतिकः।।श्रनुयोगद्वारादिषुसिद्धान्तेनसिद्धेनैवमाख्यायते।।यांयांसं
ज्ञांश्रभिधत्तेतांतांसमभिरोहतीतिसमभिरूढः।।सोभिदधातियदिलिंगमात्रभिन्नमवस्तुविसंवादित्वात्तटस्तना

लनादिवदेवंसतिमूलतएवभिन्नशाष्टंकथंवस्तुस्यात्शाष्टेनहिश्रर्थाभिरूढक्रियतेएतस्माभिरूढादेषःइतियत्र
तज्जेदस्तभित्रमेवयथाच्छब्दनयेनैकंत्वेनाभेदात्।।इंद्रशक्रादितथातद्वस्तुघटज्वलनादिभिन्नभिन्नत्वात्श्रत
योरेकत्वेनश्रवस्तुतएवघटकटयोरपिचेष्टाकोटिस्थभिन्नभेदादथक्रांतथाप्रकृतिभिन्नस्योपात्तभिन्नभेदात्भि
न्नोशक्रेंद्रशाष्टोएकार्थोनभवतःविवक्षाभिन्नावबद्धत्वात्तद्वाच्यवस्तुतास्तिश्लोकेचैवंभिरूढत्वाद्दृश्शाष्ट
स्यतुरंदरादयःपर्यायाःइमेतदनुपपन्नं।।एवंहिसामान्यविशेषयोरपिपर्यायशाष्टत्वंस्यादेवयतःप्रकृस्तुक्रेपाक्

दृकैस्तिमंनमयः अस्तित्वेसंप्रमोदेचमज्ञानरकल्पनायामिहाधितर्यक्कादनुक्रमनिपत्तौसमांपर्यायत्वन्नसंगः न
विग्रापिंडानरूपेसम्यगमात्।।तथास्तिनवतिपरः प्रथमबुरुषेप्रचुरमानोपस्तानिगम्यते।।वृक्षः प्लक्षोस्ति इ
तिगम्यतेमायादस्तिपर्यायः प्राप्तः तस्माद्वेदमर्थनयात्तदस्तिदस्तिनोश्चैकवानसंगः इतिएवंसंज्ञानरानि(
धानमवस्थेतिएवंभूतनयः आह।।निमत्तांक्रियांत्वावाक्षः प्रवर्त्तनेनहियदछाशब्दोस्तिअतोघटमानएवघटः
कुरश्चकुटोनवतिदृष्टारणप्रवृत्तएवबुरंदरः यथादंडमवधानुभवनप्रवृत्तमेवदंडित्वंअथाभवहारोपन

संगःनचासौतदर्थः अनिमित्तत्वाबुनःनयस्यावयवविनागेनआत्मानमाह।।निश्चयेनगम्यंतेउच्चार्यंतेप्रयु(
ज्यंतेयेशुशब्दास्तेनिगमाःजनपदा।।तेषुनिगमेषुजनपदेषुयेऽक्षरात्मकाःध्वनीनांसामान्यनिर्देशाःअनिहता(
उद्धारिताःशब्दघटादयःतेषामर्थोनिलाधारणाहरणादिसमर्थशब्दार्थपरिज्ञानंचेतिशब्दस्यघटादिरर्थोनि(
धेयःतस्यपरिज्ञानमनुबोधःघटइमंनेनायमर्थःउच्यतेऽस्यवार्थस्याक्षयंवाचकःयदेवंविधमध्यवसायांतरम
नैगमःसमासामान्यविशेषालंबासेतदृश्यति।।दिशासमग्रयाहा।।यदाहि।।स्वरूपतोघटमयंनिरूपयतितदासामा
न्यघटंसर्वसामान्यवाक्षाश्रितंघटइमंनिधानप्रमयहेतुमाश्रयमतस्समग्रयाहांनितथाविशेषतःसौवर्णोमृ

न्मयोरानतःश्वेतइत्यादिकंविशेषंनिरूपयतिःतोदेवाग्रादानिनएतेनैगमनयःसाग्रतंसंग्रहमत्रवयवार्थमाह।।
अर्थानांसामान्यविशेषात्मकयोरेकानावेनग्रहणमाश्रयणंसेवंविधाध्यवसायःसंग्रहोनएतेः।।एकानावे(
नग्रहणमेवदृष्टव्यंयोहिसामान्यविशेषोनैगमाभिमतोसंपिंडसंग्रहवयःसामान्यमेवैकेवलंस्वीकुर्वतःसन्मा(
त्रंवयतःसन्मातोनमभिरिष्यतेविशेषः।।अवहारलक्षणमिधित्सयाहा।।लोकिकाःविशेषाःतैरेवघटादिभिःअवहा(
रंति।।तेषांउपचारप्रायःइतिउपचारोनामात्रमिहस्यार्थस्यात्रोपोपःयथाकुंडिकाश्रवतिपंथागछंति।।उदकं
कुंडकास्थेस्त्रवतिमतिरूढमतेः।।बुरुषेवगछतिपंथागछतिइतिएवमुपचारप्रायउपचारबहुलइत्यर्थः।।विस्तृतोवि

स्तीर्णनेकार्थोयोयस्यसविस्तृतार्थः अध्यवसायविशेषःअवहारेतिनिगद्यते।।ऋजुसूत्रलक्षणंआचख्यासयाआ(
हसतांविद्यमानानांनस्वलुभूष्यादानामसतांतेषांसविसंतानांवर्त्तमानानांअर्थानां।।अनिधानंशब्दःपरिज्ञानं
त्रैवबोधोविज्ञानंयावत्संनवतिऋजुसूत्रःएतदुक्तंनवति।।तानेवमवहारानयान्तिमतान्विशेषानाश्रयन्विशे(
षान्विद्यमानान्वर्त्तमानान्लक्षणवर्त्तिनोसुपगछन्निधानमपिवर्त्तमानमेवाश्रयतिनातीतमागामिवानत्सामावानवधारणत्रयतो

वस्त्वभिधानं विज्ञानं वाऽभीयंवर्त्तमानमेवोत्सर्गेऽध्यवसायः ऋजुसूत्रः इति।। यथार्थाभिधानं शब्दनयः यथेतियेन
कारणेनभावरूपेणानास्थापनाऽसद्विद्युतेनार्थोघटादियथार्थः तस्याभिधानं शब्दः यथार्थाभिधानंतदाश्रयीयो
ध्यवसायशब्दनयतयाभिधीयतेवर्त्तमानमाभीयंविद्यमानंभावघटमेवाश्रयतिनेतरान्इति।। अर्थेऽभिधेयेयः
प्रसयोविज्ञानसमांप्तोनयः एतदुक्तंभवतिनामादिषुप्रतिविशिष्टवर्त्तमानपर्यायापन्नेष्वप्रभिरोवाचकतया
यःशब्दोऽभिधत्तेतस्माच्छब्दाद्भावोभिधायिनः तद्वाच्येर्थेभावरूपेप्रवृत्तोध्यवसायस्तांप्रतीभामादयति।। यतोऽ

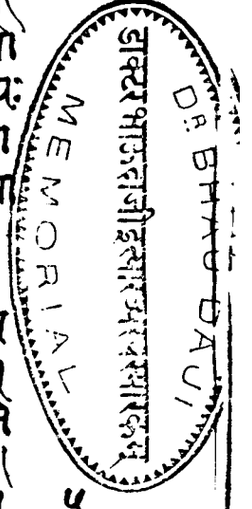

वएवाऽभिधेयोभवतितेनाशेषभिलक्षितकार्यकारणादिति।। अधुनासमभिरूढलक्षणंदर्शयन्नाह।। विद्यमानेष्वव
र्त्तमानपर्यायापन्नेष्वर्थेषुघटादिषुक्रमंक्रमः इसमभिरोगमनंशब्दस्यतस्मोशंक्रमः यथाघटऽसम्यशब्दस्यविद्य
मानंघटंचेष्टात्मकंविरहय्यन्यमभिरूढादर्थेभिधानसामर्थ्यमस्तिअभिधेयत्वाद्यदिचाभ्यशब्दस्यकुटादिरर्थोभि
धेयिनवेदेवंसतियथोक्तमदूषंकरात्वादयोदोषाउपजायेरन्निसतोनशब्दांतराभिधेयोर्थोभ्यस्यशब्दस्याभिधेयो
भवतिएवमसंक्रमणगवेषणपरोध्यवसायसमभिरूढः।। एवंभूतस्वरूपमाहः अजनंशब्दस्तस्यार्थोभिधेयोवाभं
तयोःव्यंजनार्थयोरेवसघटनंकरोतिघटऽतियदिदंअभिधानंतच्चेष्टाप्रवृत्तेस्चेष्टनलधारणाहरणसमर्थस्यवा

चकंयेशंचनलाद्यानयनरूपांक्रियांप्रतिनघटोमतःनघुनःक्रियातोनिवृत्तःऽक्रियार्थतांप्रतिपाद्यमानोध्यवसायः
एवंभूतोभिधीयते।। नघुनयाऽतिक्रमपदार्थः तयतेप्रदर्श्यतेऽतिनयासमभिरूढादिरूपेणार्थंप्रकाशयंतिस्वार्थप्रा
पणेनप्रापकाःकुर्वंतिनतद्विज्ञानंआत्मनऽतिकारकाअक्षुर्वंतादुर्नावयंतिविज्ञानऽतियावत्साधयतिशोभना
मस्योत्सर्गात्मिकांविज्ञप्तिंनयंतिःतमाधकाएवंनिवर्त्तकोपलंभकादिपर्यायाः तत्वार्थतःज्ञेयाअत्रकर्तृक्रि
ययोरभेदोस्तियतःसएवपदार्थःकर्त्तात्वेवंअपदिश्यतेस्वतंत्रत्वात्तथासएवचसाधात्मनावर्त्तमानक्रिया
ऽसाख्यायते।। अतोनयोनासंतकोभेदः अथैतेनयाःतत्रांतरायामततरायाः अथचस्वतंत्राःसप्तवाभिनवचन।

विभजनशीलाः।। परुषाहिणःमतिलेखोदोएवंसर्वत्रमिथ्यात्वादिविभक्तिपरिणामोक्तिनेनघुनःसूरिराहऽतिअ
त्रोअनेनैनेतंत्रांतरायानापिस्वतंत्राः किंतर्हितदाहविज्ञानगमस्यनावादेःस्वसंवेद्यस्यवाचस्यार्थस्यघटपटादे
रध्यवसायांतराणिविज्ञानभेदाःवस्त्वेवानेकधर्मात्मकानेकशक्तिनाज्ञानेननिरूप्यतेएकवस्तुविषयाज्ञानविशेषाः
नेवादाहरतिघटऽमुक्तंनैगमःलोकप्रसिद्धंकुंभकारचेष्टानिवृत्तःदधुबध्नोदराकारःजलधृतक्षीरादातांआहरणं
देशांतरसंचरणेसमर्थःपाकजादिक्रियानिष्पन्नःऽस्यविशेषःकानकोपलजादिसमभिरूढस्यविशेषमक्रियेदया

द्रव्यकर्मसंयोगपरिणतस्यात्मादेशाद्रव्यविज्ञानविशेषेणघटः एवंजीवोपि लोकप्रसिद्धचेतनायोगव्यापारचेष्टानिवृत्तः
शरीराकारासंख्येयप्रदेशानेकसंस्थानरूपः आहारविहारक्रियासमर्थः नरनारकामरादिरूपः अयंतः इशरीरा
दिअपर्याप्तादिसमयतः पर्यादिष्टादिद्रव्यविशेषोजीवः समयदएकस्मिन्घटेबद्धश्रुवाघटेषुनामस्थापनाद्रव्य
लक्षणेषुअतीतानागतवर्तमानेषुपर्यायेषुसामान्यघटसंप्रत्ययःघटज्ञानंतथाजीवेजीवेषुवानामादिनिर्दे
पदेषुत्रिकालपर्यायेषुसामान्यंजीवसन्नात्राद्रव्यज्ञानविशेषःसूक्ष्मनिगोदात्सिद्धपर्यंतेषुतत्शरीरेषुचइ व

शरीरसमशरीररूपेषुचतुल्यजीवज्ञानविशेषत्सम्यग्ध्यवसायःआधिकेनावसायंतेपरिछिद्यंतेततोयेनसोध्य
वसायःसमवहारस्कंधनाद्याहारणादिसमवहारयुक्तोघटोघटःसुखदुःखवेदनत्वादिसमवहारपरोजीवोजीवःक
मसूत्रस्तुवर्तमाननामस्थापनाद्रव्यभावघटानांचेष्टादिपर्यायाणांघटः एवचत्वारिनिक्षेपमयोजीवः द्रव्यभाव
प्राणाधारत्वजीवत्ववस्तुतयावर्तमानत्वाद्यः संप्रतः सुघटत्वज्ञाश्रुवर्तमानसर्वपर्यायत्वाद्भावजीवादिनामघव
र्यायवाचकवृत्तिर्जीवः इतिसमभिरूढस्तुघटेकूटत्वादिपर्यायासंक्रमरूपः यत्पर्यायवृत्तितत्समुदितपर्यायो
निधायिजीवोवामतरपर्यायासंक्रमस्वपर्यायवाचकोजीवः एवभूतस्तुज्ञानदर्शनसंदर्शणपर्यायप्रवर्तिवर्ति ६

जीवश्चसमभिधायकः उक्तंचतत्वार्थवृत्तौनैगमेनदेशाग्राहिणासंग्रहेणसामान्यग्राहिणाव्यवहारेणविशेषग्रा हि
णाऋजुसूत्रेणवर्तमानवस्तुग्राहिणाशब्देनवर्तमानभावग्राहिणासमभिरूढेनप्रतिशब्दंभिन्नार्थग्राहिणाएवंभू
तेनस्वपर्यायग्राहिणाइत्यनेकेजीवाजीवेषुनयचालनातत्वार्थवृत्तितः ज्ञातव्यातत्रज्ञानेकिंचित्सोप्यतेतत्र
नैगमःऋजुरानंतभागरूपोचेतनांशाएकेंद्रियावस्थःज्ञानंसंग्रहसामान्यमनन्तोज्ञानपरिणामःज्ञानंव्यवहारश्चै
श्रेष्ठप्रकारमपिज्ञानंवस्तुपरिछेदकत्वात्कऋजुसूत्रःसम्यग्दृष्टेः २र्हदभिहिततत्वश्रद्धायिनःयद्विज्ञायमनिंद्रीयजं
चेतत्सर्वंज्ञानमिथ्यादृष्टेःसर्वमेवविपर्यासःशब्दस्तुश्रुतज्ञानकेवलज्ञानेज्ञानंतन्नसांप्रतःश्रुतादिज्ञानचतुष्ट

यंज्ञानंसमभिरूढःऋजुज्ञानंकेवलज्ञानेज्ञानंएवभूतंकेवलज्ञानंज्ञानं॥एसेवंस्वरूपस्थापनपरेनयैः स्वानिमतप्र
कारांकेःअनेकवक्तारःप्रतिवदंतेविवादास्पदानवंतितत्रयेषांमतःशमशमंजंतेमध्यस्थाःउच्यंते॥इत्येवंमा
ध्यस्थंसमाश्रयणीयंस्वस्वकर्मइति॥४॥तेषुकर्मादेयेषुमध्यस्थःशमचित्तःनरागंचद्वेषंगछतिकथंभूता
नरास्वस्वकर्मकृतावेशाःस्वेस्वेकर्मणिआत्मायात्मायेकर्मणिकृतःआवेशोयैस्तेस्वकीयकर्मवशाइत्यर्थसर्वेस्वस्व
कर्मणःनोकारःइत्यनेनस्वकृतकर्मविपाकोदयेसतेचअशुभेचविपाकप्राप्तेमतिमानचेतोवृत्तयसुरेऽहंदादिदि

तच्चरणाश्रितथादानननेः लुब्धकधावरैर्विद्धमानाश्रितरागंचद्वेषंचगछतिसमध्यस्थः समचित्तःउभतेः उक्तं
चावश्यकनिर्युक्तौवंदिज्ञमाणनमसुक्कमंतिाहेनिज्ञमाणनरागुक्कलंतिाद्दंतेणचित्तेनचलंतिधारागुणमध्याइ
यरागदोसाा४ाा मनःस्माधारतंइतिपरदोषगुणग्रहणेयावत्मनःसावृतंमापारवतंस्यात्तावत्आत्मनाव
नेआत्मस्वरूपचिंतनेमयंतदायत्तंवरंमध्यनंकार्यकेनमध्यस्थेनशुभरूपेणसमनावास्वादनरसिकेनइमनेनआ
त्मस्वरूपस्यामूर्त्तिम्यागुरूलघुषट्गुणहानिवृद्धिपरिणमनोत्पादव्ययध्रौव्यलक्षणस्वरूपचिंतनगुणप्रवृत्ति।

गुणांतरसहकारप्रवृत्तिस्वरूपचिंतनादिकंतत्रचिंतनेमयस्पसंसारिकगुणदोषचिंतनावकासएवननवर्त्तिष्यत
एवनियंथाचिंतयंतिनावनाचक्रंघोषयंतिइमानुयोगग्रंथंप्रमाणयंतिपरस्परंस्वनावविनावपरिणमनंविलोक
यंतिआत्मस्वरूपंसावरणंनिरावरणंविनजयंतिहेतुगुणपरिणामंप्रजानंतिअष्टविधनावविचारयंतिनिश्चे
पाक्षेपंसमालयंतिनयानुयोगंाातन्मयीनवंतिध्यानादिशुद्धयतः अनादिविनावानुगतचेतनावीर्यप्रवर्त्तनयद्वा
तपरस्वरूपोपादेयतयापरदोषगुणावलोकनाशुद्धचिंतननिवारणार्थंमनःस्माधादानंतपंचास्तिकायस्वरू
पावलोकनाजीवद्देयनोवादेयज्ञानंकार्य्यमिति।।५।।विनन्नाश्रिया।इति।।६।।विनन्नाश्रनेकनेदनिन्नाश्रे

पिपंधानःमाप्तसाधनपदतयःसाधनाःश्रनेकेइमाचरणतोशुक्लध्यानंयावत्समप्पर्दृष्टिश्रुतनर्बधकाद्यःजिन
कल्पास्थिवरकल्पादयःसंतितथापिमध्यस्थानांमध्यस्थनाववर्त्तिनांएकंश्रद्धेयंपरब्रह्मप्राप्नुवंतिइमनेनसर्वेसा
धनोपायाःएकंशुद्धंआत्मस्वरूपंसमवतरंतिसर्वेषांमोक्षसाधकानांसाध्येकत्वात्कमिवसमुद्रंसरंताइवनद्यःसमु
द्रंगछंतिएवंतत्वैकत्वपरिणतानांसर्वेसाधनंशुद्धात्मनावेश्रवतरतिश्रतःरागद्वेषानावोदितंाद्दाास्वागमंइतिास्वागमं
गणधरोक्तंश्रागमंवयंनरागमात्रेणश्रयामः यच्चश्रस्मत्परंपरानुगतेइदृएवाभिनिवेशस्माकंकस्मिंदृष्टरागानुरत्वे
ननजिनागमेरागःवाश्रथवापरागमंकापिलादिमास्वंनकेवलंद्वेषमात्रेणपरकीयत्वात्तद्वेषःतेननस्मनामः किंतु

परिक्रयायथार्थवक्तृस्वरूपनिरूपणेनसम्पग्ज्ञानहेतुत्वात्तन्निमानिसाद्यनंतस्वनावकथनेप्पविरोधित्वात्तमध्यस्थ
यादृशानिनागमंश्रयामः विपर्यासोपेतवक्तृस्वरूपपरिक्रणाक्षमत्वेनस्मनामनद्वेषमात्रेणसागयोग्यत्वात्तस्मनामः
उक्तंचपक्षपातोनमेवीरेनद्वेषाकपिलादिषुाद्युक्तिमद्वचनंयस्यतस्यकार्यःपरिग्रहःानश्रद्धयैववक्तव्येपक्षपातोनद्वे
षमात्रादृषिःपरेषुयथावदातत्वपरीक्ष्यात्वामेववीरंप्रनुमाश्रयामः।।२।।इतिा७।।मध्यस्थयाइतिा।।वयंमध्य
स्थयादृशामर्वेषुमैत्रीप्रमोकरणादिषुहितकल्पाएश्राशयमदेइणमः सर्वत्ररागद्वेषपरित्यागानुकूलनावनया।

Digitized with financial assistance from the
Government of Maharashtra
on 11 June, 2017

ज्ञानसार टीका

दितंसिद्धति॥कस्मात्चारित्रंनावतीचारमायातत्रोदाहरणंयद्याकश्चित्पुरुषःअनात्मन्यपिपक्षंसंचारयन्पक्षपा
त्परमार्थचक्षुद्योतकहेतुःजातःसचसमावनाचारणरूपोरक्षंतःतेआयातत्याचरणादिषुमंदप्रयत्नोपिअधा
त्मानुगमनावमरणितेःआत्मानमनादिपश्चत्वभावगतमपहायस्वरूपोपलब्धिरूपंदर्शनंज्ञानरूपंचारू
षत्वंकरोतिअतएवसर्वसाध्यसापेक्षस्यसाधनंहितंसाध्यशून्यस्यबालक्रीडारूपंउक्तंवीतरागस्तोत्रे॥तथापि
श्रद्धामुग्धोहनोपालम्भस्खलन्नपिविभूषणायवारत्रिःस्मरध्यानस्यशोभनते॥॥अनः केषुअनबंधकादिषु

अनुबंधकस्वरूपंग्रंथकारःसूरिवचनात्ज्ञेयं आदिशब्दात्मार्गानुसारिसम्यग्दृष्टिःदेशविरतसर्वविरतादिषुसर्वत्रपरभावरागद्वेषविनिर्मुक्तात्मस्वभावैकानुकूलताएवसाधनं॥अनंचयोगशास्त्रे॥ ॥आत्मेचदर्शनंज्ञानंचारित्राण्यवयायतेः॥यन्नदात्मकएवैषशरीरमधितिष्ठति॥१॥आत्मानमात्मनावेत्तिमोहत्यागाद्यदात्मनः॥तदेवतस्यचारित्रंतज्ज्ञानंतच्चदर्शनं॥२॥आत्माज्ञाननवद्धःस्वमात्मज्ञानेनहन्यतेतपसाप्यात्मविज्ञानहीनेश्वेन्नमोक्षतेः॥३॥सोयंसमरसीभावस्तदेकीकरणंमतं॥आत्मायद्दृश्यतेनान्यत्परमात्मानं॥४॥इतिमोक्षाष्टकं॥ ॥